

УДК 598.2(477.51)

ЗИМОВА ОРНІТОФАУНА МІСТА НІЖИНА

І. В. Марисова, Л. П. Кузьменко

Ніжинський педагогічний інститут, вул. Кропив'янського, 2, 251200 Ніжин, Україна

Одержано 18 листопада 1997

Зимняя орнитофауна города Нежина. Марисова И. В., Кузьменко. Л. П. — В последние годы (1996—1997) была проведена ревизия видового состава, биотопического распределения и численности птиц в зимний период на всей территории города. Всего в зимний период в городе Нежине зарегистрировано 50 видов птиц. Наиболее массовыми являются: *Corvus frugilegus* (он же фоновый во всех биотопах), *Passer domesticus*, *Parus major*, *Columba livia*, *Corvus monedula*. Рассматриваются также некоторые вопросы биологии отдельных видов.

Ключевые слова: Украина, орнитофауна, биотоп, распределение, численность.

Winter Ornithofauna of the Town of Nizhin. Marisova I. V., Kuzmenko L. P. — In recent years (1996–1997) the species of birds and their numbers during the winter season in the town has been investigated. Fifty species of birds were registered in Nizhin over winter period, the most numerous of them being *Gorvus frugilegus* (also predominant in all the biotypes), *Passer domesticus*, *Parus major*, *Columba livia*, and *Corvus monedula*. Problems of the biology of some individual species of birds are also considered in the article.

Key words: Ukraine, ornithofauna, habitat, distribution, numbers.

Вступ

Ніжин — районний центр Чернігівської обл., одне з типових середньоурбанізованих міст Полісся України. Його територія — 42 км², населення — 82 тис. чоловік.

Літературні дані по зимуючих птахам даної території дуже обмежені і фрагментарні (Великанов, 1930; Пекло, 1997) і зводяться, переважно, до невеликого списку видів або інформації про живлення окремих видів.

Нами в останні роки (1996—1997) була проведена ревізія видового складу, біотопічного розміщення та чисельності птахів у зимовий період на всій території міста.

Зимовим сезоном ми вважали період з 20 листопада по 20 лютого.

У місті ми виділили такі біотопи:

- 1) індивідуальна забудова (1- і 2-поверхові будинки з земельними ділянками і садками);
- 2) багатоповерхова житлова забудова (5—9-поверхові будинки, розміщені окремими масивами);
- 3) промислова зона (заводи, фабрики тощо);
- 4) парки та призалізничні лісосмуги;
- 5) рудеральна зона (пустинища та смітники);
- 6) околиці міста (поля, городи).

При вивченні розподілу та чисельності птахів нами застосовувались маршрутні обліки з фіксованою смугою завширшки 50 м, тобто по 25 м вбік від обліковця, з подальшим перерахунком на одиницю площі (Челинцев, 1985). Маршрути проходили через усі біотопи міста. На місцях ночівлі птахів проводились абсолютні обліки шляхом підрахунку поштучно усіх птахів, які збирались на ночівлю.

Результати та обговорення

Усього на зимівлі в м. Ніжині було зареєстровано 50 видів птахів, з них 30 видів — горобцеподібних і решта 20 видів — з інших рядів, що розподіляються по родинам таким чином: качині — 1 вид, яструбині — 5, соколині — 1, фазанові — 1, мартинові — 1, голубині — 2, сов'ячі — 4, дятлові — 5, жайво-

ронкові — 2, сорокопудові — 1, омелюхові — 1, дроздові — 3, королькові — 1, ополовникові — 1, синицеві — 4, повзикові — 1, пищухові — 1, вівсянкові — 1, в'юркові — 6, ткачикові — 2, воронові — 6. Ці ж види відмічались і в попередні роки, тобто якісних змін видовий склад зимуючих птахів не зазнав. Можна вважати, що ці види становлять основне і відносно постійне ядро орнітоценозів міста в зимовий період.

Дослідження показали, що розміщення зимуючих птахів на території міста неоднорідне (табл. 1).

Таблиця 1. Видовий склад зимуючих птахів міста Ніжина*

Table 1. Species of birds in winter season of the town of Nizhin

Види	Біотопи**						Статус
	1	2	3	4	5	6	
<i>Anas platyrhynchos</i>	—	—	—	—	—	+	нрз
<i>Accipiter gentilis</i>	+	—	—	+	+	+	0
<i>Accipiter nisus</i>	—	—	—	+	—	+	0
<i>Buteo lagopus</i>	—	—	—	—	+	+	з
<i>Buteo buteo</i>	—	—	—	—	+	+	зз
<i>Circus cianeus</i>	—	—	—	—	+	+	з
<i>Falco columbarius</i>	—	—	—	—	—	+	з
<i>Perdix perdix</i>	—	—	—	—	—	+	0
<i>Larus ridibundus</i>	—	—	—	—	+	—	зз
<i>Columba livia</i>	+	+	+	+	+	+	0
<i>Streptopelia decocto</i>	+	—	+	+	—	—	0
<i>Strix aluco</i>	—	—	—	+	—	—	0
<i>Asio otus</i>	+	—	—	—	—	—	0
<i>Asio flammeus</i>	—	—	+	—	—	—	з
<i>Athene noctua</i>	—	—	+	—	—	—	0
<i>Picus canus</i>	+	—	—	+	—	—	0
<i>Dendrocopos major</i>	+	—	—	+	—	—	0
<i>Dendrocopos medius</i>	—	—	—	+	—	—	0
<i>Dendrocopos minor</i>	—	—	—	+	—	—	0
<i>Dendrocopos siriacus</i>	+	—	—	+	—	—	0
<i>Galerida cristata</i>	—	—	—	—	—	+	0
<i>Eremophila alpestris</i>	—	—	—	—	—	+	з
<i>Lanius excubitor</i>	—	—	—	—	—	+	з
<i>Bombicilla garrulus</i>	+	+	—	+	—	—	з
<i>Turdus merula</i>	—	—	—	+	—	—	зз
<i>Turdus pilaris</i>	+	+	—	+	—	—	з
<i>Erithacus rubecula</i>	—	—	—	+	—	—	зз
<i>Regulus regulus</i>	—	—	—	+	—	—	з
<i>Aegithalos caudatus</i>	—	—	—	+	—	—	0
<i>Parus ater</i>	—	—	—	+	—	—	з
<i>Parus cristatus</i>	—	—	—	+	—	—	0
<i>Parus major</i>	+	+	—	+	—	—	0
<i>Parus coeruleus</i>	+	+	—	+	—	—	0
<i>Sitta europaea</i>	—	—	—	+	—	—	0
<i>Certhia familiaris</i>	+	—	—	+	—	—	0
<i>Emberiza citrinella</i>	—	—	—	—	—	+	0
<i>Chloris chloris</i>	+	—	—	—	—	+	нрз
<i>Spinus spinus</i>	+	+	—	+	—	—	з
<i>Carduelis carduelis</i>	—	—	—	+	—	+	0
<i>Acanthis flammea</i>	—	—	—	—	—	+	з
<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	+	—	—	+	—	—	з
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	+	—	—	+	—	—	з
<i>Passer domesticus</i>	+	+	+	+	+	—	0
<i>Passer montanus</i>	+	+	+	+	+	—	0
<i>Garrulus glandarius</i>	+	—	—	+	—	—	0
<i>Pica pica</i>	+	+	—	+	—	—	0
<i>Corvus monedula</i>	+	+	+	+	+	+	0
<i>Corvus frugilegus</i>	+	+	+	+	+	+	0
<i>Corvus corone</i>	+	—	—	+	+	+	0
<i>Corvus corax</i>	—	—	—	+	+	+	0

Примітка: * — подано за Марисовою, Талпошем (1984); ** — нумерацію біотопів див. у тексті вище; 0 — осілий вид; з — зимуючий; зз — затримується на зимівлю в останні десятиріччя; нрз — нерегулярно зимуючий.

Найбільша кількість видів відмічена у парках. Тут нами зареєстровано 34 види птахів. Багатими у видовому відношенні є також індивідуальна забудова та околиці міста, де зареєстровано відповідно 23 і 20 видів зимуючих птахів. Найбідніші за видовим складом — рудеральна зона (12 видів), багатопверхова забудова (11 видів) і промислова зона (8 видів).

Птахи з певною кормовою спеціалізацією, наприклад хижак чи зерноїдні, зустрічаються, як правило, у біотопі, найбільш багатому специфічними кормами, зокрема в околицях міста — дербник (*Falco columbarius*), сірий сорокопуд (*Lanius excubitor*), звичайна вівсянка (*Emberiza citrinella*), звичайна чечітка (*Accanthis flammea*) та інші. Ряд птахів — середній і малий строкаті дятли (*Dendrocopos medius*, *D. minor*) — зустрічаються взимку в біотопах, схожих до типово гніздових, які є у парках міста. Всеїдні птахи — сизий голуб (*Columba livia*), галка (*Corvus monedula*), грак (*Corvus frugilegus*), польовий та хатній горобці (*Passer montanus*, *P. domesticus*), які не надають переваги лише певним кормам, зустрічаються у всіх біотопах, що свідчить про високий рівень адаптації їх до урбанізованої території, де вони призвичаїлись знаходити корм у будь-якому місці.

Чисельність і щільність птахів, особливо синантропних видів, на території Ніжина у зимовий період значна. Причому концентруються вони, в основному, в центральній частині міста. Особливо масовими є грак — щільність становить, в середньому 707 ос/км²; хатній горобець — 507,2 ос/км²; велика синиця (*Parus major*) — 246,6 ос/км²; сизий голуб — 192,2 ос/км²; галка — 191,4 ос/км². Найвища щільність птахів протягом зимового періоду спостерігалась у районах багатопверхової забудови (табл. 2). Тут домінують: грак, хатній горобець та сизий голуб. У районі індивідуальної забудови домінують: хатній горобець, грак і велика синиця.

Таблиця 2. Щільність зимуючих птахів у центральній частині міста Ніжина

Table 2. Density of birds in winter season on the central part of the town of Nizhin

Види	Індивідуальна забудова		Багатопверхова забудова		Парки	
	Щільність, ос/км ²	Біомаса, кг/км ²	Щільність, ос/км ²	Біомаса, кг/км ²	Щільність, ос/км ²	Біомаса, кг/км ²
<i>Accipiter gentilis</i>	—	—	—	—	4	4
<i>Accipiter nisus</i>	—	—	—	—	4	1
<i>Columba livia</i>	18,7	5,6	470	141	88	26,4
<i>Streptopelia decoacto</i>	8,8	1,8	—	—	4	0,8
<i>Picus canus</i>	8	1,6	—	—	8	1,6
<i>Dendrocopos major</i>	4,4	0,44	—	—	8	0,8
<i>Dendrocopos siriacus</i>	6,2	0,62	—	—	8	0,8
<i>Turdus pilaris</i>	14,8	1,8	—	—	8	0,9
<i>Aegithalos caudatus</i>	—	—	—	—	24	0,24
<i>Parus major</i>	240	5,3	276	6,1	224	4,9
<i>Parus coeruleus</i>	2,2	0,03	—	—	12	0,1
<i>Sitta europaea</i>	—	—	—	—	16	0,4
<i>Certhia familiaris</i>	2	0,02	—	—	4	0,04
<i>Spinus spinus</i>	28,2	0,4	—	—	80	1,1
<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	17,8	0,6	—	—	48	1,7
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	4,7	0,3	—	—	32	1,8
<i>Passer domesticus</i>	739,8	29,6	742	29,7	40	1,6
<i>Passer montanus</i>	64,4	1,9	396	11,9	20	0,6
<i>Garrulus glandarius</i>	2,2	0,44	—	—	8	1,6
<i>Pica pica</i>	51,8	11,9	20	4,6	52	12
<i>Corvus monedula</i>	9,3	2,3	445	111,5	120	30
<i>Corvus frugilegus</i>	440	220	1413	706,5	268	134
<i>Corvus corone</i>	11,1	8,3	8	6	4	3
Всього:	1674,4	292,95	3770	1021,8	1084	233,34

Така висока щільність зазначених видів у центрі міста обумовлена, на наш погляд, наявністю легко доступних взимку харчів поблизу людських осель (харчові відходи і покидьки на смітниках і в інших місцях). У парках щільність зимуючих птахів не така висока, як у вищезгаданих біотопах. Домінують у парках грак, велика синиця, галка. Отже, всюди основним фоновим домінуючим видом виявився грак, хоча щільність його в парках у 5 разів менша, ніж у районах багатоповислої забудови.

Граки разом з галками формують досить численні зграї. Взимку 1996—1997 рр. нами було зафіксовано на місці ночівлі близько 10 тис. граків і 2 тис. галок, у яких чітко простежувались добові міграції. Зранку птахи розлітались по місту та за його межі (сміттєзвалища, приміські поля), а ввечері повертались на ночівлю до міста. У м. Ніжині зараз залишилось одне місце масової ночівлі граків і галок, що утворюють змішану зграю — у районі залізничного вокзалу. Ця територія є улоговиною з скупченням високих дерев (переважно чорна тополя), що робить місце ночівлі затишним, особливо у вітряну погоду. В попередні роки, поряд з цим місцем ночівлі, птахи ночували великими зграями також у Інститутському парку і, подекуди, на групах високих дерев в інших місцях. Остаточою причиною скорочення місць ночівель нами не розкрито. Можливо, тут мали вплив зменшення в останні роки кількості високих дерев (санітарна рубка) або посилення фактору непокоєння (збільшення кількості населення, міського транспорту тощо).

Значно менші за розмірами колективні скупчення на нічний період взимку утворюють кільчасті горлиці (*Streptopelia decoacto*). Нами зареєстровано 4 місця ночівлі цих птахів. Перевага у виборі дерев для ночівлі надається хвойним, зокрема ялині. Найчисельніша ночівля розташована у центрі міста на території Ніжинського педінституту — на ялиновій алеї. Кільчастих горлиць на ніч тут збирається близько 400 особин. Приблизно ще 200 особин ночують на високих ялинах у дарку Шевченка, також у центрі міста; близько 100 особин — на території міської лікарні на високих ялинах і біля 10 особин — на молодих блакитних ялинах, що висаджені на території залізничного вокзалу.

Протягом усієї зими у місті тримаються дрозди-горобинники (*Turdus pilarus*). Як правило, вони зустрічаються зграйками по 2—4 особини, іноді зимують поодинокі птахи, переважно в індивідуальному секторі. Але на початку зими, коли запаси горобини ще значні, у місті спостерігаються зграї чикотнів по 200—300 особин. Це наводить на думку, що кількість постійно зимуючих дроздів-горобинників невелика, а великі зграї утворюють, мабуть, лише пролітні особини.

Протягом зимового періоду в Ніжині зустрічаються зграї омелюхів (*Bombicilla garrulus*) по 20—30 особин. Омелюхи відмічаються рідше ніж чикотні, що пов'язано, на нашу думку, з незначною кількістю омели в місті Ніжині.

Зимові скупчення утворює також вухата сова (*Asio otus*), яка зимує у місті щорічно. Вдень птахи концентруються звичайно групами по 2—6 особин, іноді зустрічаються поодинокі птахи. Ці денні схованки приурочені, в основному, до хвойних дерев. Відоме також місце днювання великої групи вухатих сов (чисельністю до 100 особин) — на кедровій сосні (площа Гоголя). Це одне з наймасовіших скупчень вухатих сов.

В останній час помічена тенденція до збільшення чисельності ворона (*Corvus corax*) у місті. Якщо у 80-х роках на міському сміттєзвалищі взимку тримались лише окремі особини, то з початку 90-х років їх кількість там обчислювалась вже 1—2 десятками, а в останні 2 роки спостерігались зграї воронів по 100—200 особин. Процес все більшої синантропізації цього виду відмічено також у інших містах України (Ткаченко, 1984; Гузій, 1995).

В той же час сіра ворона (*Corvus corone*) взимку в місті зустрічається рідко (на відміну від таких міст, як Москва, Київ).

Сорока (*Pica pica*) взимку на досліджуваній території тримається неподалік від своїх гніздових ділянок. Масових скупчень цього виду у Ніжині не спостерігається, на відміну від більш урбанізованих територій (Бокотей, 1995).

Видовий склад зимуючої орнітофауни Ніжина характеризується також майже повною відсутністю водоплавних птахів, хоча в місті є озера, через місто протікає річка Остер. Справа в тому, що в зимовий період майже всі водойми, як правило, замерзають. Лише в першій половині зими в окремі роки зустрічаються поодинокі крижні на кількох ставах очисних споруд міста.

Висновки

Отже, можна зробити такі висновки:

1. На території міста Ніжина та його околиць у зимовий період зареєстровано 50 видів птахів, з них осілих — 30 видів, зимуючих — 13, тих, що затримуються на зимівлю в останні десятиріччя — 4, нерегулярно зимуючих — 2 види.
2. Найбільш чисельними протягом усієї зими є 5 видів птахів: грак, хатній горобець, велика синиця, сизий голуб, галка.
3. Основним фоновим видом, який зустрічається взимку у всіх біотопах міста, є грак.

Бокотей А. А. Добові міграції воронових птахів в умовах урбанізації // Урбанізація, як фактор змін біогеоценотичного покриву: Матеріали конф. — Львів; Яремча, 1995. — С. 19—20.

Великанов В. Л. Корисна діяльність вухатої сови в Ніжинській окрузі // Укр. мисливець та рибалка. — 1930. — С. 10—11.

Гузій А. І. Особливості динаміки чисельності і екології крука в Українських Карпатах // Пробл. вивчення і охорони птахів: Матеріали 6 наради орнітологів Західної України. — 1995. — С. 45—47.

Марисова І. В., Талтош В. С. Птахи України. Польовий визначник // Київ : Вища школа, 1984. — 184с.

Пекло А. М. Каталог коллекций зоологического музея ННПМ НАН Украины. Птицы. Вып. 1.— Киев: Зоомузей ННПМ НАН Украины, 1997. — 156 с.

Пекло А. М. Каталог коллекций зоологического музея ННПМ НАН Украины. Птицы. Вып. 2. — Киев: Зоомузей ННПМ НАН Украины, 1997. — 235 с.

Ткаченко А. А. Характеристика орнітофауны города Житомира // Птицы и урбанизированный ландшафт. — Каунас, 1984. — С. 133—134.

Челинцев Н. Г. Методы учета животных на маршрутах // Экологическис особенности охраны животного мира. — Москва, 1985. — С. 74—81.